

Szabó Ferenc SJ

Emberi jövő és keresztény reménység

2. előadás: 2017. március 8. Párbeszéd Háza

2. A történelem értelme

Istennel vagy Isten nélkül? Az ateista humanizmus tragédiája (H. de Lubac SJ)

A történelem értelme: nem hívő filozófusok kölcsönös kritikája (Jean-Paul Sartre és Lukács György vitája)

A történelem misztériuma (J. Daniélou SJ és G. Fessard SJ, történelemteológiája)

Európa jövője II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc pápa szerint

Emberi jövő és keresztény reménység című sorozatom bevezetéséül felvettem az égető kérdést: *Milyen jövő vár az emberiségre?* Vázoltam a különböző jóslatokat és utópiákat – Szent Ágostontól a *New Age* mozgalomig. A következő három előadásban keressük a megnyugtató választ a valamennyiünket nyugtalanító kérdésre. Mai előadásomban a *történelem értelme* kérdését vitatjuk meg főleg filozófiai szempontból, áprilisban – Nagyszerdán – aztán a *keresztény reménység* teológiáját vázolom a húsvéti misztérium, Krisztus halála és feltámadása fényében, végül május 18-án a történelem végét jelző úrjövetről, a feltámadásról és világunk átalakulásáról szólok a kinyilatkoztatás fényében.

Ezzel máris jeleztem, hogy egyedül a feltámadás és az utolsó ítélet hite vethet némi fényt a létezés és a történelem misztériumára. A különböző ezoterikus jövendölések, utópiák, ateista ideológiák semmi biztosat nem mondhatnak a folyamatban levő világfejlődésről, mert aki egy szem a láncolatban, a teljes folyamatot át nem láthatja (csak az Egész érthető, Hegel), az ismeretlen végről nem nyilatkozhat, csak a keresztény hitet magyarázó teológia (a végső időkkel foglalkozó *eszkatológia* vállalkozhat erre.

Továbbra is fontos szerepe van egy bizonyos megújított „apologetikának”, *hitvédelemnek*. Válaszolnunk kell a posztmodern racionalizmus és a természettudományokra hivatkozó újpozitivizmus/ateizmus ellenvetéseire. Meg kell mutatnunk, hogy hitünk értelmes hódolat, tehát nem az *irracionáléba, az értelmetlen örvényébe* veti bele magát a hívő, hanem – miután megvizsgálta a hitre invitáló jeleket – értelmes döntés alapján kötelezi el magát.

A mai harcossal, Richard Dawkins azt állítja, hogy az „isteni téveszme”, az istenhit/hívés, amely *nem támaszkodik érvekre*, az egyik legnagyobb földi baj (vírushoz hasonlítja), a legnagyobb akadály az evolúció megértésének.¹ A hit

¹ Vö. Alister McGrath, *Dawkins Istene*, Kalligram, Pozsony, 2008. – Dawkins főleg a kreacionizmust bírálja (teremtéstörténet szó szerinti értelmezése), amit mi sem fogaduk el.(Cf.

szerintünk *racionalis* (ésszerű), de nem *racionalista* elköteleződés, döntés, hiszen az emberi szabadság végső soron a kegyelem erejében, Isten megvilágosító és megerősítő segítségével kötelezi el magát.

Istennel vagy Isten nélkül?

A második világháború vége felé Henri de Lubac jezsuita teológus megírta híres könyvét az *ateista humanizmus drámájáról* (= *tragédiájáról*), rávilágítva a marxi, nietzschei radikális ateizmus gyökereire és következményeire. „Ha a Fényforrás eltűnik, a visszfény is elenyészik. (...) Ha az ember önmagát teszi meg saját istenének, egy ideig azt az illúziót táplálhatja, hogy felemelkedik és felszabadul. De ez az egzaltáció (heves lelkesülés) csak átmeneti. Valójában Istene alacsonyodik le, de vele együtt az ember is csakhamar a mélyben találja magát.” Marad a fátum-hit és a nihilizmus (Nietzsche, Sartre). Ha „Isten meghalt” (az emberi tudatban a tagadás révén), az ember – Isten képmása – is halott. „A világot meg lehet szervezni Isten nélkül, Isten ellen, de azemberellenes társadalom, embertelen világ lesz.”²

A második világháború másnapján az ateista egzisztencializmus és a történelmi materializmus igyekezett magyarázatot adni a *történelem értelmére*. Az egzisztencializmus képviselői az értelmetlenséget, az abszurd létet hirdették (például J.-P. Sartre), vagy a Szisüphosz mítoszánál kötöttek ki (mint a fiatal Albert Camus), mások folytatták az ateista „humanizmusok” (ideológiák) és totalitárius rendszerek kritikáját, amit korábban már elkezdett Jacques Maritain és az előbb említett Henri de Lubac SJ.

Az 1950-es években már a Nobel-díjas Albert Camus (1913–1960) is a totalitarizmusok elleni kemény lázadók közé tartozott: Neki akkor úgy tűnt, hogy mivel a helyzetet nem tudja megváltoztatni, de el sem fogadja, ezért lázadt, leleplezte az embertelenséget. Az algériai származású francia író, aki 1951-ben már túljutott az abszurd életérzés és filozófia krízisén – és szakított az ateista egzisztencialista Sartre körével – *A fellázadt ember* című művében leleplezte az embertelen (mert istentelen) politikai irányokat: a francia forradalom királygyilkosaitól Marxon, az orosz terroristákon és Leninen keresztül Hitlerig és Sztálinig. Megmutatta, hogy a „történelmi lázadás” tömeggyilkos diktatúrákká és totalitarizmusokká fajult.³

Galilei-ügy kivizsgálása Poupard bíboros irányításával. II. János Pál mérlegében Baronius bíborost, Galilei-kortársát idézte: „A Szentlélek nem azt sugallja, hogyan forog az ég, hanem hogy hogyan jutunk az égbe.” Tudomány – metafizika különböző módszerei.

² Lásd bővebben Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, *Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe*, „Jezsuita könyvek”, JTMR, Budapest, 2014, IV. fejezet.

³A. Camus-ról írt tanulmányaimat első, Louvainben kiadott könyvemben (*Világnézetek harca*, 1963, majd 2., 1965-ös kiadásban *Mai írók és gondolkodók*) tettem közzé. *L'homme révolté* = *A fellázadt ember* című 1951-es nagy műve – érthető okokból – magyar fordításban csak 1992-ben jelent meg *A lázadó ember* címmel. Ismeretes, hogy Camus 1956-ban keményen kiállt a magyar forradalom és szabadságharc mellett (*A magyarok vére*), amikor baloldali értelmiségiek (például Sartre) még

„Hogyan élhetünk kegyelem nélkül, ez volt az uralkodó kérdés a XIX. században. Az igazságosság által, felelték azok, akik nem akarták elfogadni a teljes nihilizmust. A népnek, amely elvesztette hitét a mennyek országában, az ember földi országát ígérték. A földi paradicsom hirdetése egyre erősebb lett a XIX. század vége felé: egyre több prófétára talált az új messianizmus. A tudományt is az utópia szolgálatába állította. De az új ország nem közeledett. »Nagyszerű« háborúk dúltak fel a legrégebb földrészeket, a lázadók vére borította a városok falait, de a teljes igazságosság nem köszöntött be. A XX. század kérdése most már így fogalmazható meg: hogyan élhetünk kegyelem és igazságosság nélkül.”

1968 júniusában, a májusi „kis forradalom” után, a kiváló (agnosztikus) francia író, *André Malraux* (†1975) így határozta meg a jelenkori „történelmi kérdést”, a „világméretű drámát”: civilizációnk, amely keresztény volt, elveszítette öntudatát; egy idő óta nem a hiten belül bontakozik ki, hanem az „üresben”, a reménytelenségben.

Napjainkban *Michel Maffesoli*, francia szociológus⁴ kritikusan így jellemzi a mai *posztmodern szellemiséget*: jórészt a web, az internet, a médiumok és a képi kultúra (látványosságok) alakítják. Kultúránk a hagyományos racionális eszményt egy bizonyos bálványozó/mitikus légkörrel/környezettel helyettesíti. Korábban a *történelemnek volt értelme (iránya és jelentése)*, mára ez az értelem és a történelmi igazság eltűnt – már csupán tünékeny igazságmorzsák jelennek meg.

Európában a keresztény hit elvesztése, az erkölcsi relativizmus egy széttöredezett világ tükörképe, amelyben az *irány és az értelem elveszett*; a nagy irányvesztés, a kapaszkodók megszűnése a nyugati világ legnagyobb válsága.

Ez válság most a félelmetes *migrációs jelenség* folytán teljesen világossá vált. Henri Boulad egyiptomi jezsuita szerint „*Európa krízise a politikai, gazdasági, migrációs válságoknál sokkal mélyebb, és belülről őrli fel a földrészt*”.

Erről még bővebben szólok. Most térjünk vissza a történelem értelme (misztériuma) vitatott kérdésére.

A történelem értelme – ateista értelmezések

A fiatal Marx (részben még Hegelt követve) azt állította, hogy a dialektikus történelmi materializmus megoldja a történelem rejtélyét, amikor a kommunizmus (a magántulajdon és a kizsákmányolás megszüntetésével) létrehozza a befejezett naturalizmust, tehát a természet humanizálása után megvalósul a teljes humanizmus. *Marx és követői, a marxisták azt állítják, hogy megoldják a történelemrejtélyét.*⁵

Moszkva pártján maradtak. 1957-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. – Camus-ról szóló írásaimat felvettem „*Csillag után*”. *Istenkeresés a modern irodalomban* című válogatott tanulmányaim kötetébe (Távlatok, Bp., 1995). A fenti idézet a 206. oldalon.

⁴ Vö. *Távlatok* 83/33. – A posztmodern világ szellemi helyzetéről, nihilizmusáról bő tájékoztatást olvashatunk Carlo Fiore könyvében: *A fiatalok etikája/2*, Don Bosco Kiadó, Bp., 2005.

⁵ Karl Marx, *Nationalökonomi und Philosophie*, Kiepenhaeur, 1950, 181.

Erről a kérdésről tanulságos vita zajlott a háború után a marxista ateista Lukács György és az egzisztencialista Jean-Paul Sartre között.⁶

Lukács György a „polgári filozófia” válságát, elemezve többek között Heidegger és Sartre ateizmusát bírálva megállapítja: Heidegger és Sartre ateizmusa éppannyira vallásos – vallásos háttere van, mint a mítoszoknak –, mint Nietzsche istentagadása. Az egzisztencialisták alapélménye: az ember szembetalálja magát a Semmivel. A Semmi mítosz, a történelem által halálra ítélt kapitalista társadalom tükröződése. Szerintünk Lukács joggal bírálja Sartre nihilizmusát, aki kijelentette: „Abszurd az, hogy születünk, abszurd az, hogy meghalunk.” Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy az abszurdba menekülő ateista Sartre következetesebb, mint az ateista Lukács, aki a marxizmussal ezt állítja: az emberi személy ugyan eltűnik, megsemmisül a halálban, de művei megmaradnak: a felfedezett igazságok, a tudomány/technika vívmányai, amelyek előreviszik a világot, fennmaradnak, beépülnek az új világba!

Erre a Lukács-féle okoskodásra ezt válaszoljuk: az értékeknek és a személyes létezésnek ilyen szétválasztása botránny az értelemnek. Milyen haladás lenne az, amikor a fejlődés csúcsa, akiért minden lett, az emberi személy maga és minden nemzedék minden emberi alkotás végül a semmibe hull, akkor valóban abszurd a létezés. Akkor is, még ha újra kezdődne is a történelem, ahogy Engels vallotta az örök visszaérés mítoszához menekülve megoldásért.⁷

A vég nélküli haladás felveti a végcél és a *történelem értelme* problémáját, amelyet a két ateista megvitatott. Ha haladásról beszélünk, ismernünk kell a világfejlődés végpontját. Marx szerint a megvalósult kommunizmus önmagában nem a világfejlődés végcélja, az emberi társadalom végső formája. De akkor vég nélküli haladásról kell beszélnünk? Sartre szerint a történelmi és dialektikus *materializmus*, amely lemond a hegei Abszolút Szellemről, mint a történelem mozgatójáról és egy abszolút támpontról, *semmi biztosat nem mondhat a történelem végpontjáról, céljáról.*

Sartre itt egyetért Maurice Merleau-Ponty filozófussal, aki így érvel: a *dialektikus materializmus* „nem állíthatja *a priori* a teljes ember lehetőségét, nem követelheti a végső szintézist, ahol minden ellentmondás megszűnik. (...) Ha Hegel vakon ráhagyatkozhat a dolgok folyására, minthogy nála megmaradt egy bizonyos teológiai alap, a marxista praxisnak nincs meg ez a támpontja. (...) Ez a praxis nem jelölheti ki előre a történelem végcélját. A marxizmus sajátsága az, hogy minden metafizikai garancia nélkül állítja a történelem logikájának győzelmét a kontingencia felett”.

Sartre szerint a dialektikus *materializmusban* „Hegel dialektikája a feje tetején áll: valójában az anyag tulajdonsága. (...) Minthogy a tudományos anyag a mennyiség valamely formáját képviseli, a (természet)tudomány - problematikájából, elveiből és módszeréből kifolyólag – a *dialektika ellentéte.*” *Csak a szellem lehet dialektikus.*

⁶ Lásd erről elemzésemet első könyvemben: *Mai írók és gondolkodók*, Louvain, 1965, 189–206. Vö. G. Lukács, *Existentialisme ou marxisme?* 1948. (Csak franciául jelent meg.)

⁷ A történelem végső értelmét keresve *Engels* eltért a fiatal Marx felfogásától. *A Természet dialektikája* című művében (1950, 132) az *örök visszatérés mítoszához* folyamodott, amelyet a XIX. század német gondolkodói, Schelling, Haeckel és főleg Nietzsche újítottak fel.

„Ha... a (materialista) dialektika az anyag fejlődésmódját tükrözi – következtet Sartre –, ha a tudat, ahelyett, hogy teljesen azonosulna az egész dialektikával, csupán a »lét tükröződések«, az egyetemes fejlődésnek egy fázisa, mozzanata; ha ez a tudat belső önkifejtődés hiányában a kívülről jövő érzetek és ideológiák okozata, amelyet elszenved, de nem maga teremt,

– akkor nem más, mint *egy szem a láncban*, amelynek kezdete és vége igen messze esik tőle. És mi *biztosat* mondhat a lánc egészéről, ha maga nem azonos vele?”

Szerencsére voltak olyan marxisták is, akik – meglátva a kommunizmus „emberarcú barbárságát – elszakadtak tőle, leleplezték igazi valóságát. Itt csak a volt marxista *Pierre Fougueyrollas* 1959-ben megjelent könyvét idézem: „Az a kérdés, hogy *létezik-e a történelem értelme*, most már kinyilvánítja kétértelműségét. Értelme? Mit akarunk ezen érteni? Irány – kezdettől napjainkig, amelyet meghosszabbíthatunk a jövő felé? Vagy pedig jelentés, amelyről minden történelmi pillanat tanúskodna, és amely megvilágítaná a jelent, nem a múlt révén, hanem a jövő által, amelynek mivoltát valamiféle kinyilatkoztatás feltárná előttünk? Azt állítva, hogy az ember elidegenített, és hogy igyekszik önmagát felszabadítani és önmagával kiengesztelődött lényé alakítani, a marxisták elismerik, hogy a történelemnek *iránya* van; de ezzel még nem akarják azt állítani, hogy *jelentés* is van. Az ember akarhatja felszabadulását, és ugyanakkor nem fog sikerülni neki e szándékának megvalósítása. (...) Úgy tűnik: az emberi értelem saját eszközeivel nem képes arra, hogy feltárja ezt a jelentést. A történelem értelmének állítása lehetséges mint *kinyilatkoztatás* elfogadása, a szó vallási értelmében; de sohasem lehet tudományos vizsgálat eredménye, mert rögtön kimerül, amikor hipotézis gyanánt a történelem irányát javasolja...”⁸

Valóban, csak a krisztusi kinyilatkoztatás és a feltámadás hite fényében tárul fel a történelem misztériuma.

A történelem misztériuma

Ez címe Jean *Daniélou* SJ (1905–1974) francia teológus magyarul megjelent (Kairosz, Bp., 2006) esszékötetének, amelynek francia eredetije 1953-ban jelent meg. A korábban haladó jezsuita (élete vége felé bíboros) egyetemistáknak tartott előadásokban magyarázta az ötvenes években annyira időszerű kérdést: a történelem értelmét keresztény szempontból, kritikusan megvizsgálva a marxista és egzisztencialista nézeteket.⁹

J. Daniélou tanulmányai megmutatják, hogy az *üdv történet* képviseli az igazi történelmet, igazolja és meghaladja a többit. A szent történelem lényegében a *mirabilia Dei* története. Ugyanakkor az ember is részt vesz benne. Isten közbelépései bontakoztatják ki és teljesítik be a történelmet a *Teremtéstől az Apokalipszisig*. E közbelépések célja, hogy előbbre juttassák az embert, és együttműködésre

⁸ *Le marxisme en question*, 91.

⁹ Lásd ismertetésemet *Távlatok* 2006/3. számában: <http://www.tavlatok.hu/73szemle.htm>

öszönözzék őt. A történelem tehát isten-emberi vonásokat mutat, és Krisztus személyében éri el tetőpontját, aki egyszerre Isten és ember. Folytonosság és szakadás, felfelé ívelő mozgás és romlási folyamat egyszerre jellemzi az emberi történelmet. A szent történelem végső soron eszkatológikus, vagyis egy végpont felé irányított, Isten terveinek beteljesedése felé.¹⁰

Jean Daniélou és H. de Lubac rendtársa és kortársa, *Gaston Fessard* filozófus(1897–1978)¹¹ – a *történelem és a társadalom misztériumát* elemezve – alapos bírálatnak vetette alá a többé-kevésbé individualista egzisztencializmust, valamint a marxizmus (kommunizmus) és a nemzetiszocializmus a *szociális* emberét, amikor a társadalmi-emberi problémákat akarták megoldani. G. Fessard – főleg Hegel, Marx, Kierkegaard filozófiáját tanulmányozva – kidolgozta sajátos „dialektikáját”.¹² Fessard a legfontosabbnak tartja az *emberi szabadságot*, amely itt és most dönt az isteni kegyelem erejében. A szabadság mindig különleges helyzetekben választ-dönt, ez a döntés feltételezi a körülmények elemzését. (Ma Ferenc pápa folyton az ignáci *megkülönböztetést* hangsúlyozza!)

Vajon a történelemnek van-e értelme, és az embernek hatalma, hogy azt irányítsa, átalakítsa? Milyen tényezők meghatározók az ember és társadalmi-kultúrája genezisében? A szabad ember mennyiben képes – a természetfölötti segítséggel (kegyelemmel) – megvalósítani az „új embert” (Ef 4,24, Kol 3,10), építeni Krisztus testét, az Egyházat? Szent Pál arról beszélt, hogy „Isten gyermekei vagyunk mindnyájan a Krisztus Jézusba vetett hit által. Hiszen mindnyájan, akik megkeresztelkedtek Krisztusban, Krisztust öltötték magukra. Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindnyájan egy vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,26–28).

Az ember *természetes, kulturális és vallási* genezisében ez a három „történelmi kategória” interferál (átfed) egymást) *Férfi–Nő, Úr–Szolga, Zsidó–Pogány*. Ebben az értelmezésben Fessard felhasználja Hegel, Marx és részben Freud gondolatait, illetve a keresztény szempontoknál Kierkegaard, Blondel és Szent Ignác meglátásait. E kategóriákat szigorú „dialektika” szerint világítja meg, illetve velük az ember és a természet, az emberek egymás közti és Istenhez való viszonyát értelmezi. Az értelmezési „rács” segítségével aztán bírálja a kommunizmus–nácizmus–liberalizmus áramlatait is.¹³

¹⁰ Vö. J. Daniélou SJ, *A történelem misztériuma*, 169–170.

¹¹ <http://www.tavlatok.hu/64tanulm.htm> – bővebben vö. Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, *Bevezetés Henri de Lubac életművébe*, Bp., 2014, VI. Függelék.

¹² G. Fessard posztumusz, összegező művének: *Le mystère de la Société. Recherches sur le sens de l'histoire*, Culture et Vérité, Bruxelles, 1997, 650. Michel Sales SJ gondozásában jelent meg ez a kötet, amely jórészt kiadatlan írásokat tartalmaz, és összefoglalja G. Fessard politikai filozófiáját és teológiáját.

¹³ AH I. 111–119, és 121–152.

Kitérő

Gaston Fessard az embereknek a természethez való viszonyára és egymás közti viszonyukra vonatkozóan ezeket írja összefoglalásként: „A *politikai* sajátosan az *embernek az emberhez* való viszonya: Hegel megmutatta, hogy ennek első formája – a halálra menő küzdelem végén – *az úr és a szolga* viszonyában jelenik meg. A *gazdasági* ezzel szemben az *embernek a természethez* való viszonya, amint az a hegeli dialektika második mozzanatából adódik. Ebből közvetlenül nem lehet levezetni a *nemzeti* lényegét. De mivel Hitler, miután megtalálta a Marx által felfordított dialektika eredeti rendjét, az „Úr-néptől” várta az emberi történelem minden nehézségének és konfliktusának megoldását, úgy határozhatjuk meg a nemzetit, mint a *politikai és a gazdasági egységét*. De jó, ha kiemeljük, hogy ez az egység mindig részleges marad.”¹⁴

Mit tanít Hitler és a nemzetiszocializmus? Fő ellenfele a szociáldemokrácia, amelyet erősen befolyásol a marxizmus, illetve a francia forradalomból eredő liberalizmus. Hitler szerint az ember nem uralja, „humanizálja” a természetet, ahogy ezt Marx tanította; a természeti adottságok mellé szükségesek az emberi eszmék, törvények. A történelemben az elsődleges nem a munka, hanem a küzdelem, a *halálig menő küzdelem: az erősebb győz, és szolgájává teszi a gyengébbet*, így történik a jobbak kiválasztódása, amit a természet is akar. Az erősebbnek tehát uralkodnia kell, ahogy ezt a fajok fejlődése során is megállapíthatjuk; az árja fajnak maga alá kell vetnie az alacsonyabb rendű fajokat. A politikai szervezetnek, az államnak a feladata a szelekció: ő az *úr!* A nemzetiszocialista állam alapja és csúcsa ez a *Führerprinzip*. Fessard idéz a *Mein Kampf*-ból:¹⁵ „Ezt az utat követve az emberiség eléri célját, amelyet annyi elvakult pacifista ma nyafogással és siránkozással remél elérni: a békét nem olajágak lengetésével, könnyű könnyekkel és pacifista siránkozással lehet biztosítani, hanem egy úrnép [magasabb rendű fajhoz tartozó nép] győzedelmes kardja biztosítja, amely az egész világot egy felsőbbrendű civilizáció szolgálatába állítja.” (Így Hitler.)

Itt még Fessard végkövetkeztetéseit idézem megfontolásai *időszzerűségéről*.¹⁶

A XX. században tömegeket mozgató két rendszer, a kommunizmus és a náciizmus világnézetét (véres valóságát!) elemezve kereste azok gyökereit, történelmi és dialektikus kibontakozását, megjelölve a bennük rejlő *részigazságokat* is, ami megmagyarázhatja azt a tényt, hogy embermilliókat mozgósítottak. A két ideológia eredetét Hegel filozófiájában fedezi fel, nevezetesen a híres úr–rabszolga dialektikájában. Megállapította, hogy *a francia forradalomból eredő liberalizmus nemcsak a kommunizmust és a náciizmust szülte, hanem azt a racionalizmust is, amely Hegel filozófiájában érte el csúcspontját*.

¹⁴ AH I, 153.

¹⁵ MS 159, vö. 394–395.

¹⁶ Lásd Lubac-monográfiám VI. Függelékét. „*Krisztus fénye*”, Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe.

G. Fessard világosan látta, hogy Hegel és Marx, miként a francia forradalom, a kereszténységből merítették legjobb eszméiket, de a teljes evilágiságot vallva, a transzcendenciát tagadva értelmezték az emberi történelmet, és akarták a jövőt alakítani. Amikor a zsinat után baloldali keresztények a „marxista rácsot” (a titkosírás megfejtéséhez használt rostélyt) alkalmazták a társadalom/történelem értelmezésében, nem vették észre a csapdát, amelyre Fessard figyelmeztette őket. Az alapvető kérdés tehát ez: Istennel vagy Isten ellen? Az ateista humanizmus, ha következetes, a gyakorlatban embertelenné válik.¹⁷

Fessard – felfedve a két irányzat hegeli gyökereit – párhuzamba és ellentétbe állítja a két „szekularizált vallást”, a kommunizmust és a náciizmust. Jóllehet mindkét irányzat, az ideológiából születő két totalitarizmus megbukott, és a liberalizmus hódít helyettük, a világ megosztottsága továbbra is megmarad (gondoljunk az Észak–Dél, a kevés gazdag és a szegények tömege közötti szakadék növekedésére, és általában a globalizáció káros hatásaira).

Hacsak a *természetfeletti* történelmi dialektika nem érvényesül: ha Krisztus Lelke nem teremti újjá az embereket, ha az emberiségnek nem adja a szabadság, egyenlőség, testvériség ajándékát az egyetlen üdvözítő, Jézus Krisztus. A keresztények felelőssége, az egyházak evangelizáló szerepe itt lesz jelentős egy igazságosabb és testvériesebb világ előkészítésében, Krisztus Titokzatos Teste építésében. Ha az ember istene az ember, vagy ha a fajt, az osztályt, a pénzt vagy a szexet bálványozzák, ha minden érték mértéke az ember, akkor nincs többé norma, törvény – az emberi szabadság szabadosság lesz, az egyenlő jogok csak a gazdagoknak vannak biztosítva, a testvériség helyett a halálos „létért való küzdelem” érvényesül: „*Ember embernek farkasa.*” (Hobbes)

A következő két előadásomban (április–május) majd még jobban kifejtem a történelem teológiáját elhelyezve a profán történelmet a Krisztus-központú üdvösségtörténetben, megvilágítva azt, hogy reménységünk alapja Krisztus feltámadásába és a mi feltámadásunkba vetett hit.¹⁸

¹⁷ Ezt bőven kifejtettem – főleg a két jezsuita gondolkodóra, G. Fessard-ra és barátjára, H. de Lubacra hivatkozva „emlékezéseimben”: *A Vatikán keleti politikája, Az Ostpolitik színe és visszaja*, JTMR–L'Harmattan, Bp., 2012.

¹⁸ Amikor Fessard a „történelmi aktualitással” foglalkozik, mindig figyel az *itt és most*-ra, vagyis támpontokat ad az események értelmezéséhez és a döntésekhez, a gyakorlati elkötelezettséghez. Példának csak XII. Pius 1956. karácsonyi üzenetének kommentárjára utalok, ahol Fessard szól az *1956-os magyar forradalomról*, annak eltiprásáról, illetve XII. Pius ezzel kapcsolatos megnyilatkozásairól (október 28-i, november 1-jei és november 10-i enciklikái, valamint karácsonyi üzenete). Fessard a szuezi „ügyben”, az angol–francia, majd amerikai „beavatkozással” kapcsolatban joggal elítéli a nagyhatalmakat, mivel elterelték a figyelmet a magyar tragédiáról. (A pápa csak utalt erre az ügyre, de Fessard nyíltan megbélyegzi még hazáját is.)

Milyen helyzetben kell hirdetniünk a jézusi örömbírt Európában?

A mai Európában, ha nem igyekeznek is filozófiai „támasztékokat” keresni világszemléletüknek, az emberek jelentős része úgy él, mintha Isten nem létezne – számukra nem létezik! Nincs Isten, nincs túlvilági üdvösség, tehát e világon túlmutató reménység sem. „*Semmi más, csak a föld!*” – hirdette Nietzsche; „Az ember számára az ember a legfőbb lény” (*Homo homini deus*) – fogalmazta meg gyökeres ateizmusát Marx; Freud is igyekezett leleplezni a vallásos illúziót. A „*gyaní mestereihez*” (Ricœur) csatlakoztak a szcientisták (a tudományra hivatkozó ateisták) és a pozitivisták, a különféle színezetű racionalisták, akik az Észet, a Rációt abszolutizálták, bálványozták. Igazában ezek az ideológiák ma leáldozóban vannak. A posztmodern kritika szerint ezek még visszaopták az abszolútot, a mítoszt. Az ideológiákat megtestesítő totalitarizmusok bukásával alábbhagy a harcos, agresszív ateizmus vagy vallásellenesség is. Ezek Nietzsche nyomán „*Isten halálát*” hirdették, a posztmodern filozófus-próféták már az *ember halálát* jósolták.

A *posztmodern* kort éppen az abszolútumok hanyatlása jellemzi. Ma már az Istent helyettesítő Ész, Szabadság, Haladás, Tudomány bálványai ledőlnek, a szétfolyó szkepticizmus, a gyakorlati Isten-nélküliség hódít, vagy új bálványoknak áldoz a jelennek élő materializmus, „fogyasztói mentalitás” és évhajhász mentalitás: a Pénz, a Hatalom és a Szexbálványainak. A különböző „hiteket” a szekularizmus (teljes evilágiság) váltja fel, az újabb nemzedéket céltalanság, szellemi üresség vagy pótvallások jelentkeznek: bukás a babonára, az ezoterikus, okkult jelenségek kutatása, New Age (ezekről múlt alkalommal szóltam). Fiatalok valami istenit keresnek a nagy keleti vallások istentapasztalatát is átvéve.

René Grousset híres orientalista, aki *A történelem mérlege* című könyvében Pascal egy gondolatáról (Br. 693) elmélkedik, és miután idézte az ateista, pesszimista Jean Rostand biológus látomását bolygónk pusztulásáról, a kereszten agonizáló Krisztusra irányítja a tekintetet, és így vall: „Tudjuk, hogy a keresztény (a spiritualista) megoldáson kívül nincs más elfogadható az értelem és a szív számára. Ha a világ csak az, aminek a materialista természettudomány és a hitetlen filozófia mondja, akkor abszurd az észnek, és fellázítja a szívet. E borzalmas ürességgel szemben a kereszténység képviseli ma a szellem védelmét. És küldetése a hajótörésben – amely minden remény híján lenne, ha a Kereszt nem lenne jelen – küldetése üdvösséghezőbb, mint valaha is volt. *O crux, ave, spes unica!* Üdvözlégy, kereszt, egyetlen reményünk!”¹⁹

Új evangelizálás Európában

Carlo Maria Martini, Milánó volt bíboros érseke (bibliatudós, „papabilis” volt!) több tanulmányban foglalkozott *Európa keresztény jövőjével, új evangelizálásával*. Egyik

¹⁹ R. Grousset, *Bilan de l'Histoire*, 1946, 306.

beszédében a katolikus egyház feladatát így jelölte meg, az emberek szabadságvágyára és a szolidaritás sürgető szükségére hivatkozva.²⁰

„A keresztény hit kapcsolódik a modern kor legmélyebb reménykedéseéhez, mert felszabadítja az embert, de egyben megvédi őt attól, hogy abszolutizálják személyét és felejték másokkal való közösségét. A II. János Pál által összehívott *Európával foglalkozó szinódus* hasonló következtetésekre jutott. A pápa ezt a témát választotta: *„Tanúi vagyunk Krisztusnak, aki megszabadít bennünket.”* Őt követve a szinódus hangsúlyozta az *Egyház spirituális feladatát: feléleszteni, erősíteni és megújítani az ember személyes kapcsolatát Krisztussal a hitben.* A szabadság és a közösség (szeretközösség) alapja az Istennel való személyes viszony. Itt sokkal többről van szó, mint az „evangéliumi értékek” – legyenek azok az igazságosság és a béke – egyszerű terjesztéséről. Mi katolikusok meg vagyunk győződve, hogy a keresztény tanúságtétel csak akkor termékeny, ha mély spirituális alapokon nyugszik, és ez sokkal fontosabb, mint az Egyház mennyiségi és intézményes hatalma.”

*Azevangelizálással foglalkozó szinódus*²¹ zárónyilatkozata hangsúlyozta: az új evangelizálás sürgető feladata, hogy *hirdesse a Jézus Krisztus által megígért örök életet és feltámadást; mert e reménység nélkül az ember nem tudja felülmúlni a szenvedéseket, nem tud értelmet adni életének.*

Ugyanakkor az Istennel való boldog örök élet reménye nem csökkenti világi elkötelezettségünket, hiszen annak feltétele éppen a szolgáló szeretet.

Mindenfajta *humanizmus* megegyezik abban, hogy az *embert és annak sorsát* helyezi érdeklődése középpontjába. Természetesen más az ateista és más a keresztény humanizmus felfogása az emberről, aki test-lélek egysége, értelemmel és szabadsággal megáldott lény, tehát személy, akinek örök rendeltetése van. A marxista elméleti és politikai ateizmus ma kevésbé hódít, miután kommunista rendszer összeomlott. De Kelet-Európában is, miként a nyugati jóléti társadalmakban a *gyakorlati materializmus, szekularizmus* (= teljes világiág) egyre jobban terjed. Az emberek úgy élnek, „mintha Isten nem létezne”. Ez az ateizmus természetesen visszahat az ember értelmezésére is.

Az *igaz Istenbe* vetett hit nélkül nem lehet *az ember misztériumáról*, eredetéről és végső rendeltetéséről sem beszélni, hiszen *az ember Istenhez rendelt lény* („*fecitinos ad Te*” – Ágoston), csak Istenben teljesebbé válhat. A *gyökeres, következetes Isten nélküli vagy Istenellenes humanizmus = ember ellenes humanizmus*. Henri de Lubac SJ megállapítását gyakran idézték a pápák.²²

²⁰ Carlo Maria Martini, *Jeréve d'une Europe de l'Esprit*, Bayard, Paris, 2000, 248.

²¹ <http://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok05.htm> – Európa újraevangelizálásával két püspöki szinódus foglalkozott: először 1991-ben, II. János Pál szolgálata alatt, másodsorra pedig a II. Vatikáni zsinat 50. évfordulóján, 2012 őszén: ezt XVI. Benedek pápa hirdette meg, de javaslatait már Ferenc pápa igyekszik megvalósítani, átvinni a gyakorlatba.

²² Lásd Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, *Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe*, IV. fejezet: „Az ember Isten előtt”, 103–151.

Ferenc pápa tavaly húsvétkor (2016. március 27.) *Urbi et Orbi* üzenetében szintén a világ különböző részein tapasztalható háborúkra, katasztrófákra, ártatlanul szenvedő népekre utalt megjelölve a keresztény reménység alapját:

„Húsvét örömteli híradása ez: Jézus, akit keresztre feszítettek, nincsen itt, feltámadt (vö. Mt 28,5–6). Ez nyújtja nekünk azt a vigasztaló bizonyosságot, hogy a halál szakadéka fölött áthaladtunk, és ezzel a mélységgel együtt legyőztetett a gyász, a siralom és a fájdalom (vö. Jel 21,4). Az Úr, aki elszenvedte a tanítványaitól való elhagyatást, az igazságtalan ítélet súlyát, a becstelen halál gyalázatát, most halhatatlan életének részeseivé tesz bennünket, s nekünk ajándékozta gyöngéd, az éhezőkkel és szomjazókkal, a vándorlókkel és a bebörtönzöttekkel, a perifériára szorultakkal és az eldobottakkal, visszaélések és az erőszak áldozataival együtt érző tekintetét. A világ tele van olyan emberekkel, akik testben és lélekben szenvednek, miközben az újságok mindennapos krónikái borzalmas bűntettek híradásaival telnek meg, amelyeket nem ritkán a családi ház falai között követnek el. Ugyanígy telve vannak az újságok a nagy kiterjedésű fegyveres konfliktusokkal, amelyek egész népeket tesznek ki kimondhatatlan próbatételeknek. (...)

Az Úr Jézus, a mi Békénk (Ef 2,14), aki feltámadva legyőzte a rosszat és a bűnt, adjon ösztönzést húsvétnek ezen az ünnepén, hogy közel legyünk a terrorizmus áldozataiboz. A terrorizmus az erőszak vak és vad formája, amely szüntelenül ártatlan vért ont ki a világ eltérő részein, ahogyan az megtörtént nemrégiben a belgiumi, törökországi, nigériai, csádi, kameruni és elefántcsontparti merényleteknél. Az Úr Jézus vezesse el jó kimenetelhez a remény kovászait, a békére nyíló kilátásokat Afrikában; különösen is gondolok Burundira, Mozambikera, a Kongói Demokratikus Köztársaságra és Dél-Szudánra, amely országokat politikai és társadalmi feszültségek jellemezznek. (...)

A hitükért és Krisztus nevéhez való hűségükért üldözött testvéreinkkel együtt, szemközt a rosszal, amely úgy tűnik, kitölti számos ember életének java részét, halljuk meg újra az Úr vigasztaló szavát: „Ne féljete! Én legyőztem a világot!” (Jn 16,33). Ma van ennek a győzelemnek a ragyogó napja, mivel Krisztus letiporta a halált, és feltámadásával újra felragyogtatta az életet és a halhatatlanságot (vö. 2Tim 1,10). „Átvezetett minket a rabszolgaságból a szabadságba, a szomorúságból az örömbé, a gyászból az ünnepre, a sötétségből a fényre, a szolgaságból a megváltásra. Ezért mondjuk előtte: Alleluja!” (Szárdeszi Melito: *Húsvéti homília*)